

Németh Zoltán

## BEVEZETÉS A KORTÁRS SZLOVÁK IRODALOMBA

Az elmúlt években a kortárs szlovák irodalomról több jelentős összefoglaló tanulmány és kötet jelent meg, ezek közül a két legjelentősebb minden bizonnyal Jaroslav Šrank *Individualizovaná literatúra* (Individualizált irodalom, 2013) című monográfiája, valamint a Radoslav Passia – Ivana Taranenková szerzőpáros által szerkesztett *Hľadanie súčasnosti* (A jelen keresése, 2014) című szintézis. Míg Jaroslav Šrank 1989-től szemléli tárgyát, és csak a szlovák költészetre fókuszál, addig a Passia – Taranenková szerzőpáros kötete 2000-től vizsgálja a szlovák irodalmat, külön a prózát, külön a lírát (tehát a kortárs szlovák drámával egyik könyv sem foglalkozik).

Épp innét, a felölelt időintervallum felől válik kérdéssé, hogy vajon mikortól számítsuk a kortárs szlovák irodalmat. A poszt szocialista közép-európai térségben megkerülhetetlennek tűnik 1989 mint határ, s valóban az is. Nemcsak a társadalmi változások miatt, nemcsak amiatt, hogy az irodalom és az írók alapvetően más helyzetbe kerültek 1989 után, hanem azért is, mert a posztmodern szövegalkotás és irodalomfelfogás is ekkor került a térség irodalmi folyamatainak centrumába.

Témánk szempontjából érdemes hosszabban elidőzni Jaroslav Šrank gondolatmeneténél, amely az 1989-es társadalmi, politikai, kulturális és irodalmi változásokat érinti. Véleménye szerint 1989 után az egységes irodalmi tér posztmodern eltörlése, az idő felgyorsulása, az irodalmi jelenségek szimultán jellege, az epizodikusság és a szerzői individualizáció figyelhető meg. Az ebből is következő posztmodern irodalmi szituációt szerinte a pluralizmus irányítja, az egyéniség iránti teljes nyitottság, az egymást kizáró irányzatok toleranciája. A szépirodalom stratégiájává az újraírás (rewriting), a reciklálás, az aktualizálás, az eklektikus válogatás, a kombinálás és az értékrelativizálás váltak. Ráadásul az irodalom természetes módon kez-

dett el érintkezni a showbiznisszel, az új médiával, fellazultak a műfaji határok és az irodalmi hierarchia (popularitás). (Šrank, 2013, 36–38)

A szlovák irodalomtudós szerint a posztmodern irodalmi állapotra az is jellemző, hogy megkérdőjeleződtek a hagyományos műnemi és műfaji fogalmak, valamint az is, hogyan értelmezzük a fejlődés, a korszak vagy a generáció kifejezéseket. A legfontosabb változás Šrank szerint az, hogy a kortárs irodalom főszereplőjévé az egyéni, szinguláris szerző vált. A radikális individualizmus állapota azt vonta maga után, hogy szétesett bármiféle belsőleg motivált kollektív tudat, éppen ezért a generációs konfliktus is, ami azzal a következménnyel járt, hogy a fiatal alkotók nem érezték szükségét annak, hogy szembeforduljanak az idősebb alkotókkal, hogy generációs alapon folyóiratokat, manifesztumokat adjanak ki, hogy konkurenciát lássanak az idősebb szerzőkben. Vagyis az irodalom a diffúzió és az entrópia állapotába került, s egyre nagyobb hangsúlyt kap a saját szingularitás. A mégiscsak létező, fiatal szerzőket tömörítő lapoknak, antológiáknak most már az a feladatuk, hogy ugródeszkát jelentsenek az egyéni karrierhez, de az egyéni karrierhez képest másodlagos jelentőségűvé váltak. (Šrank, 2013, 118–120) A posztmodern szingularitás „perszonalizált szerző”-je averziót érez mindenféle kollektívizmussal szemben, és karrierjét a „saját másság” elvére építi, ellentétben a modernitás erőteljes individualizmusával, amely nem zárta ki a csoporthoz való tartozást (lásd az avantgárd csoportosulásait). (Šrank, 2013, 68–69)

A perszonalizált, radikálisan individualizált posztmodern szerző mint jelenség a közép-európai térségben annak is köszönhető, hogy az irodalom radikális privatizálódása és individualizálódása ment végbe az utóbbi két és fél évtizedben. Šrank itt Peter Darovecra utal, aki szerint 1989 után a szlovák írók gyorsan megértették, hogy az irodalom megszűnt biztonságos megélhetési forrás lenni, és többé-kevésbé egyéni intellektuális hobbivá vált. 1989, de főleg 2000 után az írók rájöttek, hogy művészi tevékenységük már nem társadalmilag jelentős munka, amelyet állami forrásokból támogatnak, hanem olyan vállalkozás, amelynek során tehetségüket ajánlják fel. A szlovák irodalom kétszakaszos privatizálódása azt is jelentette, hogy a kollektív vagy csoportos aktivitások helyett az egyéni szerzők aktivitásai uralták az irodalmi szcénát, a liberális információs és konzumtársadalom lehetőségeit felhasználva, új társadalmi, kommersz-mediális, egyéni-hedonista (szabados, eretnek, deviáns, elit, anarchista, periférikus stb.) szerepeket találva. (Šrank, 2013, 80–85)

Mivel Jaroslav Šrank 1989-től szemléli tárgyát, ez a hosszabb időintervallum egyúttal lehetőséget is ad számára, hogy a posztmodern szlovák irodalom két szakaszos periodizálását végezze el:

1. poszttotalitárius szakasz – az 1990-es évekről van szó, a radikális demokratizálódás jellemző rá, a posztmodern individualizálódás, a totalitárius örökség feldolgozása, az irodalmi közeg polarizálódása (nemzetiek – liberálisok).

2. posztindusztriális szakasz – a 21. század első évtizedéről van szó, amelyben betetőződött az irodalom depolitizálódása, megjelent a hedonista irodalmár típusa, a szépirodalom a konzumtársadalom és a kulturális ipar részévé vált. És egy új jelenségre hívhatjuk fel a figyelmet: radikális demokratizálódás indult meg, most már technológiai alapokon, az új médiának, az új kommunikációs eszközöknek (az internetes megjelenésnek, a honlapok és blogok irodalmának) köszönhetően. (Šrank, 2013, 38–39)

Mindazonáltal a szerző későbbi vizsgálódásai során nem különíti el élesen a két szakaszt, és a szlovák költészetben négy alapvető irányzatot jelöl ki, már 1985 óta:

1. a nem-konform individualisták költészete – expresszív élményköltészet, az avantgárd és a beat irodalom jellegzetességeinek felhasználásával, középpontjában az egocentrikus szubjektum áll, amely az elfogadott társadalmi normák, az uniformizáló kollektív konvenciók ellen emel szót. Ez az önkifejezés, a szabadság, a demitizálás, az élmény kitüntetett pozíciója, a felkavaró testiség költészete. Jellegzetes csoportosulása az ún. barbár generáció (Ján Litvák, Andrijan Turan, Kamil Zbruž, Robert Bielik), további jelentős alakjai Jozef Urban, Ivan Kolonič, Viliam Klimáček, Tatjana Lehenová, Stanislava Chrobáková-Repar.

2. a magánélet költészete – alapvetően vallomásos költészet, amely a szubjektív empirikus tapasztalatok, az ember privát szférája, a hétköznapiak felől indít, de kulturális-civilizációs kérdések is megjelennek az ide tartozó versekben. Az életrajz, az élményszerűség, a család, az otthon, a természet, az érzelmek költészetéről van szó, mely gyakran a banalitás, a szolidaritás, a lelki katarzis lehetőségeit variálja, de egyes társadalmi és civilizációs problémák iránt is érzékeny. Főbb képviselői: Karol Chmel, Miroslav Brück, Marián Hatala, Eva Luka (Eva Lukáčová), Oleg Pastier, Vlado Janček, Mária Ferenčuhová, Radoslav Tomáš.

3. spirituális költészet – a szlovák katolikus modernizmus hagyományára támaszkodva alakult ki, és a korszak legerőteljesebb irányzatává vált. Alapvetően reflexív-filozofikus, meditatív, intellektuális költészetfelfogás,

amely a vallást, a hitet korunk értékrelativizmusával állítja szembe. Főbb témái a halandóság, az egyetemes erkölcsi törvény, az örök szerelem, a tisztaság, a pacifizmus, az áldozatkészség, az alázat. Az ide sorolható alkotások a hagyományos formakultúrától egészen az intertextuális-dekonstrukciós formákig terjednek. Képviselői: Erik Groch, Rudolf Jurolek, Marián Milčák, Daniel Pastorčák, Marián Reisel, Peter Milčák, Diana Thuyet-Lan Nguyen, Ján Gavura.

4. experimentális–dekonstruktív költészet – az ide tartozó alkotók a posztmodern szkepszis radikális elve nyomán elvetették a szubjektum privilegizált helyzetét. Ezáltal, a lírai szubverzió és demontázs nyomán kétségbe vonták a költészet két hagyományos elvét: az originalitást és az unikális jelentés lehetőségét. Elutasították továbbá a hagyományos költészeti témákat, időtlen kategóriákat, az élményköltészet konvencióját, a szerző életrajzi meghatározottságait. Az életvalóságtól a virtuális valóság felé fordultak, felrúgták a lírai konvenciókat, kedvenc szövegalkotó eljárásaik közé tartozik a kollázs, a bricolage, az assemblage, az installáció és a ready-made. Ezáltal műveikre a radikális intertextualitás, a destrukció és dekonstrukció, az intermediális kapcsolatok jellemzők: annak radikális tudatosítása, hogy az irodalom fikcióba zárt jelenség. A posztstrukturalizmus felhasználása nyomán az eklektika, az önreflexió, a nyitottság elemei értékelődtek fel, gyakran ironikus-parodisztikus kommentárok által. Az irodalmi misztifikáció, a szerzőséggel folytatott játék, az álneves szövegek, a lírai szubjektum leépítésének folyamatai 1999-ben egy fiktív kyborgköltő megteremtésében csúcsondtak ki. A Generator X Peter Macsovszky, Michal Habaj, Andrej Hablák és Peter Šulej projektje volt, amely a szerzői identitás szimulációjaként, kollektív álnévként funkcionált. Az irányzat generálója a magyarul is publikáló Peter Macsovszky, a már említett Michal Habaj, Andrej Hablák, Peter Šulej, továbbá Martin Solotruk, Nóra Ružičková, Katarína Kuchelová.

A Radoslav Passia – Ivana Taranenková szerzőpáros által szerkesztett kötet, amelynek szerzői Karol Csiba, Michal Jareš, Radoslav Passia, Veronika Rácová, L'ubica Schmarcová és Ivana Taranenková, sok ponton csatlakozik a Jaroslav Šrank által felvázolt irodalmi térhez. A szlovák költészetben a 2000 utáni időszakban alapvetően a következő irányokat különböztetik el:

1. experimentális költészet – amelynek a) konceptualista, b) folyamatszerű-pulzáló, c) alaktani-fonetikai-jelentéstani instrumentalizációs, d) vizu-

ális felfogását különböztetik meg. Az experimentális költészet őse a magányos-intellektuális Karol Chmel, legfontosabb alakja pedig Peter Macsovszky, akít a személytelen, anesztéziás, coolness poézis képviselőjeként tárgyalnak. Ide sorolható még Peter Šulej, Martin Solotruk, Andrej Hablák, Ivan Štrpka, Stanislava Chrobáková-Repar, Marián Kubica, Kamil Zbruž.

2. a második generáció experimentális költészete – az ún. text generation, amelynek rengeteg egyéni változatát hozták létre a fiatal szlovák költők, társadalmi, nemi, ökológiai stb. tétek mentén. Ide sorolható Mária Ferencuhová, Katarína Kuchelová, Nóra Ružičková.

3. misztifikáció és posztkonceptualizmus – ez az irányzat is a Macsovszky-féle textualizmusra és az ún. text generation alkotásmódszerére vezethető vissza, az álnevek költészetének is nevezhető. Michal Habaj (két kötet erejéig Anna Snegina álneven), valamint a már említett kollektív álnév, a kyborgköltő Generator X (1999) és x\_2 (2013) sorolható ide.

4. női vallomásos költészet – főként az idősebb generáció „autentikus lét”-költészete: a magyarul is író Mila Haugová, továbbá Anna Ondrejková, Viera Prokešová, Dana Podracká lírája.

5. spiritualitás és minimalizmus – szerelmi és tájleíró, transzcendens és egzisztenciális tétek mentén szerveződő költészet. Ján Buzássy, Erik Jakub Groch, Rudolf Jurólek, illetve az oroszul is író Valerij Kupka, továbbá Robert Bielik, Oleg Pastier és Ján Gavura sorolható ide.

6. élmény- és emlékköltészet – az ún. magányos futók és az ún. barbár generáció nyomán kialakuló lírafelfogás, amely underground elemekkel is él. Vladimír Archleb, Ján Litvák, Eva Luka, Ján Zambor, Mária Skereňová, Veronika Dianišková, Radoslav Tomáš és mások költészete.

7. humoros, satirikus, parodisztikus líra – humoros epigrammák, aforizmák költészete, Tomáš Janovic, Tomáš Ulej, Daniel Hevier, Vlado Janček játékos lírája, valamint Agda Bavi Pain (Jozef Gaál) provokatív, egyház- és államellenes, dekadens posztmodern költészete.

A Radoslav Passia – Ivana Taranenková szerzőpáros által szerkesztett kötet a kortárs szlovák prózairodalommal is foglalkozik. Megállapításuk szerint 2000 körül olyan váltás következett be a szlovák prózairodalomban, amely „a szubjektum visszatérése”-ként értelmezhető, sok esetben az 1990-es évek posztmodern-posztstrukturalista szövegjátékainak ellenpólusaként. (Passia – Taranenková, 2014, 39) A valóság „betörése” az irodalomba, a dokumentumszerűség, az önéletrajziség, a szociális, nemi és egyéb meghatározottságok prózai felhasználásának figyelembevételével két nagy

irányzatot különít el a szerzői kollektíva, mindegyiken belül több önálló entitást feltételezve:

1. identitáspróza

a) autobiográfikus próza – az önéletrajziság újrafelfedezés nyomán induló szövegalkotás, amelyet Keith Moxey frappáns meghatározása nyomán a „szerző halálának» halála” koncepciója felől értelmezhetünk, s a szubjektum újrafelfedezése irányítja: vagy fragmentált feljegyzések vagy összefüggő kompozíció által. Ján Rozner, Irena Brežná, Jaroslava Blažková, Veronika Šikulová, Mila Haugová, Stanislava Chrobáková Repar műveit tárgyalják itt.

b) feminizmusok – a női tapasztalat, a női testiség, a nő–férfi kapcsolatok tematizálása nyomán jött létre az a feminista típusú szövegalkotás, amely a patriarchális viszonyok kritikáját is adja sok esetben. Ide sorolható Jana Juráňová, Ivica Ruttkayová, Uršul’a Kovalyk, Inga Hurbaníčová.

c) expat irodalom – esetleg migráns irodalomnak is nevezhető jelenség: a külföldön élő szlovák szerzők alkotásai, amelyek fő témái a honvágy, a világgjáró életforma, a nosztalgia, a szociális érzékenység. Főként az 1970-es, 80-as években születettek irodalma, a „Husák gyermekei” generáció alkotásai sorolhatók ide, Svetlana Žuchová, Ivana Dobrakovová, Zuska Kepplová, Michaela Rosová, Mária Modrovich kötetei. Az idősebb nemzedékből Pavel Vilikovský több regénye is hasonló témákkal foglalkozik, bár a „szlovák önkritika” jegyében, amely a nyitott társadalomban élő fiatal alkotók műveire, akik a nyugati társadalom árnyoldalaival is szembe-sültek, már nem jellemző.

d) regionalizmus és „lokalizmus” – a mikrovilágok prózája, gyakran nyelvjárási elemek felhasználásával és az ún. valóságos tér lehetőségeinek kiaknázásával, sokszor a Bildungsroman elemeivel feldúsítva. A szerzők elsőként két szlovákiai magyar íróat említenek ezen a helyen, Hunčík Péter *Határeset* című regényét és Grendel Lajos *New Hont*-trilógiáját, amelyek szlovák fordításban is megjelentek a kétezres években. További szerzők: Pavol Hruz, Agda Bavi Pain, Zuzana Mojžišová, Daniel Hevier, Ján Litvák, Milan Zelinka. Jellemző regényterek: Pozsony, a lengyel–ukrán–szlovák határ Északkelet-Szlovákiája, az Erdőhát (Pozsony és a cseh határ közti terület), valamint a romák lakta régiók.

2. a valóság visszatérései a kortárs szlovák irodalomba – az 1990-es évek szlovák irodalmát az intertextuális játékok, a szöveg mediális aspektusai, a paródia, a misztifikáció és a kísérletezés uralta, miközben az aktuális valóság ábrázolásáról lemondtak a szerzők. Ute Rassloff a „coolness poétikája”

terminust használta ezekre az írókra. A 2000-es évektől viszont az ide sorolt szerzőknek a szövegeibe is „betört”, „bejelentkezett” a „valóság”, a legváltozatosabb poétikákat létrehozva:

a) a textuális kísérletezők továbbra is kitartottak a szövegszerű experimentális irodalom mellett, a stíluskeverés, az önreflexió, a bonyolult intertextuális utalások felhasználásával, mint például Eman Erdélyi, Marek Vadas, Tomáš Horváth, Róbert Gál, Peter Macsovszky.

b) a történet technokratái – poénszerű rövidtörténetek jellemzik, groteszk-bizarr elemek, intertextuális utalások, palimpszeszt technika – Pavol Rankov, Peter Krištúfek, Karol D. Horváth, Marek Vadas novelláit. Ez utóbbi szerző afrikai történetei a konkrét valóság fölé emelik a mitikus és archetipikus eseményeket.

c) konkrét élethelyzetek fantasztikus keretben – jellegzetessége a fantasztikum felhasználása a szövegalkotásban, a nem-reális elemek szövegbe építése, az alternatív historiográfia lehetőségeivel való szembenézés. Ide tartoznak: Viliam Klimáček, Oto Čenko, Juraj Rayman, Ondrej Štefánik, Vanda Rozenbergová.

d) a valóság ironikus modifikálói – a szélsőséges individualizmus, a valóság hangsúlyosan szubjektív megélése jellemző az itt értelmezett prózai alkotásokban. A valóság és a világ lehetőségeinek állandó kétségbe vonása, abszurditása, idegensége gyakran ironikus távolságtartás által jelenik meg, miközben az én autobiográfiai tapasztalatai is tetten érhetők. Mint például Edmund Hlatký, Dušan Mitana, Balla (Vladimír Balla), Peter Macsovszky, Jaroslav Rumpí, Peter Bilý, Pavel Vilikovský, Stanislav Rakús, Mária Kopcsay, Laco Kerata műveiben.

e) lirizáló analitikusok – az emberi létezés intim, szenzitív analízise jelenik meg az ide sorolt alkotásokban. Hangulatok, valóságdarabkák, aszszociációk, fragmentumszerű narráció által, a szerelem, az érzelmek, a vágyak – de a nyelv primátusának tudatosítása által. Szerzők: Jana Beňová, Zuzana Cigánová, Monika Kompaníková, Silvester Lavrík, Zuzana Mojžišová.

f) a történelem „szépirodalmasítása” – a történelmi és társadalmi témák váltak uralkodóvá az ide tartozó szövegekben, amelyek közül nem egy ön-életrajzi dimenziókkal bír. Főként a 20. századi szlovák történelem jelenik meg az itt tárgyalt regényekben, amelyek a múlt megszólítását kis túlzással „társadalmi megrendelés”-re végzik el, egy szabad, cenzúramentes, demokratikus környezet lehetőségeit kiaknázva. A szerzők által említett al-

kotók: Michal Hvorecký, Viliam Klimáček, Pavol Rankov, Peter Krištúfek, Anton Baláž, Anton Hykisch, Rút Lichnerová.

Ez a szükségszerűen rövid, vázlatos bemutatás legalább két ponton lehet tanulságos a magyar olvasó számára. Egyrészt bemutatja, milyen a kortárs szlovák irodalom, milyen erővonalak, nyelvhasználati módok, szövegformálási eljárások mentén artikulálódik; másrészt arra is rámutat, milyen fogalmi nyelven, irodalomelméleti terminológiával véli leírhatónak a kortárs szlovák irodalom folyamatait a mérvadó szlovák irodalomtudományos kritika.

Az is látható, hogy két, bár szomszédos, de sajnos – talán nem túlzok – egymástól izolált irodalom hogyan érintkezik több ponton is egymással. A kortárs szlovák és magyar irodalomban részt vevő szerzők művei gyakran hasonló problémák mentén generálódnak, maguk az alkotók hasonló kérdéseket tesznek fel maguknak, s a válaszok is sok esetben hasonlóak. Az utóbbi két és fél évtized magyar irodalmi folyamatainak is egyik rendkívül fontos tapasztalata az, hogy az 1990-es évek areferenciális ironikus-parodisztikus, nyelvjátékos szövegalkotását 2000 körül felváltotta az autobiográfiai meghatározottságú, traumatikus tapasztalatokkal szembesítő, az identitás kérdéseire rákérdező, „világba nyúló” irodalom. (Erről a folyamatról, az „areferenciális” és „antropológiai” posztmodern közötti váltásról *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája* (2012) című kötetben bővebben értekezem.) Hasonlóan fontos párhuzam a két irodalom között a maszkos-álneves irodalom által képviselt irodalmi misztifikáció (Spiegelmann Laura, Rosmer János), a női irodalom (feminista irodalom) új kánonja, a fontos női szerzők új nemzedékeinek jelentkezése (Rakovszky Zsuzsa, Tóth Krisztina, Csobánka Zsuzsa), az irodalmi regionalizmus új útjai (Kiss Ottó, Grecsó Krisztián, Kiss László), valamint a némely esetben bilingvális, expatriált-migráns irodalom (Agota Kristof, Terézia Mora, Melinda Nadj-Abonyi).

Másrészt mindkét irodalomban egyedi, sajátos folyamatokra is felfigyelhetünk, így például a szlovák irodalomban rendkívül erős spiritualista-vallásos költészetre, a kyborg költő Generator X-re, illetve a coolness poétikájára. A 2016-os évben magyar nyelven megjelenő szlovák kötetek, antológiák, tematikus számok – amelyeket a könyvfesztiválon díszvendég szlovák irodalom generál – remélhetőleg ráirányítják a figyelmet a szlovák irodalom izgalmas folyamataira.